
JAVIER GIRALT LATORRE

UNA MOSTRA
DE LA TRANSICIÓ DIALECTAL
CATALANOARAGONESA:
ELS PARLARS DE LA LLITERA

INTRODUCCIÓ

En el límit oriental de la província d'Osca se situa la Llitera, una comarca amb una extensió de 820 Km², la qual confina al nord amb la Ribagorça, al sud amb el Baix Cinca, a l'est amb la província de Lleida i a l'oest amb el Somontano i el Cinca Medio (cf. mapa 1). Des d'una perspectiva geogràfica, a la Llitera es poden diferenciar dues zones, seccionades pel Canal d'Aragó i Catalunya:

a) l'Alta Llitera, una àrea muntanyenca prou despoblada i formada per un conjunt de serres originades pels darrers plecs pirinencs. Comprèn les localitats següents: Açaui, Alins, Baells, Calassanç, El Campell, Camporrells, Castellonroi, Estopanyà,¹ Gavasa, Natxà, Peralta de la Sal, Sant Esteve de Llitera, Tamarit de Llitera, Valldellou;

b) i la Baixa Llitera, on es concentra bona part de la població de la comarca, amb un relleu pla i amb forma de triangle capgirat. Està integrada per Albelda, Algaió, Binèfar, Esplucs, El Torricó i Vencilló.

Demogràficament, aquesta comarca s'acosta als 20.000 habitants, però són uns 10.020 els que constitueixen el conjunt d'individus catalanoparlants,² perquè a Binèfar, Esplucs i Vencilló –la població dels quals representa gairebé la meitat del total–

(1) Aquest municipi, que pertanyia a la Llitera, resta integrat a la Ribagorça després de la reestructuració comarcal feta per la Diputació General d'Aragó l'any 1996 (cf. Llei 8/1996 de 2 de desembre de delimitació comarcal d'Aragó, publicada en el *Boletín Oficial de Aragón* de l'11 de desembre de 1996).

(2) Sobre aquestes dades, *vid.* Martín Zorraquino *et al.* (1995: 34), Espluga i Capdevila (1995: 118).

s'utilitza únicament el castellà. Per això aquests tres darrers pobles queden exclosos de tots els comentaris que seguidament es faran.

CONFIGURACIÓ DIALECTAL DE LA LLITERA

Amb la delimitació geogràfica establerta, queda clar que bona part de la Llitera pertany a l'Aragó catalanòfon, a la nomenada *Franja de Ponent* o *Franja Oriental de Aragón*,³ en la qual es distingeixen –de nord a sud– dues àrees lingüístiques a partir de les isoglosses que s'hi atesten:

I. Una regió de límits escadussers des del Pirineu fins a la Llitera, on es comprova una transició gradual del català a l'aragonès i al castellà, la qual constitueix una realitat anterior a la Reconquesta, producte de límits ètnics, polítics o comercials entre els pobles preromans. Quant als nuclis dominats pels àrabs, cal dir que van ser reconquerits el segle XII, és a dir, quan el dialecte romànic allí existent encara era capaç de subsistir i predominar enfront dels que arribaven amb les gentes d'Aragó i Catalunya (Menéndez Pidal 1916: 82-86).⁴

II. I una regió de límits marcats des de la Llitera fins al Matarranya (província de Terol), on la separació entre català i castellà apareix ben traçada. Aquesta situació és resultat directe de la repoblació dels territoris per gent catalana i aragonesa; segurament a partir del segle XII ja no hi havia un dialecte romànic prou fort que pogués competir amb el que portaven els reconqueridors.⁵ La qual cosa afavorí la implantació del castellà i del català, mantenint una frontera més estricta que a les veïnes terres del nord.

S'ofereixen totes aquestes dades, tan sovint repetides als treballs que fan referència a l'Aragó catalanòfon, perquè interessa destacar que les dues àrees delimitades conflueixen a la Llitera, circumstància que hi determina l'existència d'una zona d'isoglosses lliures, les quals han ocasionat la presència aleatòria de trets catalans, aragonesos i castellans, al costat d'una altra on predomina la uniformitat lingüística. Cal assenyalar, a més, que Sant Esteve de Llitera constitueix l'extrem meridional de la zona de transició, i Tamarit de Llitera l'extrem septentrional de l'àrea de límits marcats,⁶ municipis que, com ja indica el seu nom, pertanyen a la Llitera.

Els factors que s'acaben d'esmentar han estat els condicionants principals per a la configuració dialectal de la Llitera. Si s'observa la variació diatòpica manifestada a través de la presència de fets lingüístics catalans, aragonesos i castellans, és possible traçar la divisió següent (cf. mapa 2):

Zona A: està formada únicament per la varietat local d'Alins, la qual ha de ser considerada de transició de l'aragonès al català pel major pes específic dels fenòmens castellans i aragonesos; per tant, és un parlar de filiació aragonesa o, si es prefereix,

(3) Sobre la problemàtica referent a la denominació d'aquesta àrea, *vid.* Martín Zorraquino *et al.* (1995: 11-12), Espluga i Capdevila (1995: 53-60), Moret (1998: 7-16).

(4) Enfront de la idea de Grieria (1914: 31), qui defensava que aquesta situació venia condicionada pels límits de l'antic comtat de Ribagorça i l'antic bisbat de Roda. La teoria de Menéndez Pidal ha estat acceptada per altres filòlegs, com Alvar (1976: 8-9) o Sanchis (1992: 61-68).

(5) Segons Menéndez Pidal (1916: 86), per dues raons: perquè el castellà i el català començaven ja el seu període literari, i perquè els mossàrabs havien decaïgut extraordinàriament, sobretot amb la invasió dels almoràvits l'any 1110.

(6) En relació amb aquest aspecte, *cf.* Giralt (1997).

castellanoaragonesa,⁷ de la mateixa manera que les varietats de Fonts i Estadella (Arnal 1998). Així mateix, cal destacar que el component català d'Alins no és d'importació moderna; d'això s'infereix que tal vegada en algun temps el seu estat lingüístic fóra el mateix que a la veïna població d'Açanui (qüestió sobre la qual podria aportar alguna llum la toponímia).

(7) Opinió compartida per Coromines (1970: 49) i Sistac (1993: 309).

(8) Sobre aquesta localitat, cap a l'inici del segle xx deia Sarrihandy (1908: 33) que encara es parlava prou bé el català. En canvi, Viudas (1979a: 423) afirma que el dialecte d'aquest poble té una identitat pròpia, amb la influència posterior de l'aragonès i del català, opinió que també té Castro (1955: 179) sobre el parlar d'Açanui. Molt més encertades són les consideracions de Coromines (1970: 48; vegeu també pàgs. 53, 70 i 122) en dir que «en el cas de Calassanç, Açanui, Aler (agregat a Benavarri) i àdhuc Sant Esteve de Llitera [...], el nombre de trets no catalans s'acosta de prop al 50%».

(9) Carpi (1981: 4-5), però, afirma que el «lliterànic» és una varietat autòctona amb nombroses semblances amb el català i amb importants aportacions de l'aragonès, del ribagorçà i àdhuc del llenguadocià.

(10) Presentem aquí una síntesi dels resultats de la nostra tesi doctoral *Contribución al estudio de las hablas de La Llitera* (realitzada a la Universitat de Saragossa, sota la direcció del Dr. José Mª Enguita, amb una beca d'investigació de la Diputació General d'Aragó), on analitzarem exhaustivament la fonètica, la fonologia i la morfologia dels diferents parlars locals; també incloguérem un vocabulari amb totes les paraules que recollírem en les enquestes, però sense elaborar l'estudi lexicològic que mereix; per aquest motiu, no s'ha inclòs cap dada que faci referència al lèxic. Pel que fa a l'escriptura dels exemples, *vid.* Giralt (1998: 29-31).

Zona B: engloba els parlars d'Açanui, Calassanç i Sant Esteve de Llitera.⁸ Són varietats de transició del català a l'aragonès, ja que en aquest cas predominen els trets catalans sobre els castellanoaragonesos. Per tant, són modalitats de filiació lingüística catalana, que pertanyen al subdialecte ribagorçà del català nord-occidental. No obstant això, hi ha diferències internes que indiquen que Açanui s'acosta més al parlar d'Alins, Calassanç als de la zona C, i Sant Esteve als de la zona D.

Zona C: inclou els parlars de Gavasa i Peralta de la Sal, variants del català ribagorçà amb elements constitutius de filiació aragonesa que coincideixen amb els parlars de la zona B, tot i que no s'arriba al grau de transició que coneix aquesta darrera zona.

Zona D: comprèn els parlars d'Albelda, Algaió, Baells, El Campell, Camporrells, Castellonroi, Estopanya, Natxà, Tamarit de Llitera,⁹ El Torricó i Valldellou. Són també modalitats del català ribagorçà, que desconeixen molts dels trets aragonesos testimoniats a la zona C. A més, tenen un nivell inferior de castellanització, tal vegada més acusat a Tamarit de Llitera per les seves característiques semiurbanes.

DESCRIPCIÓ LINGÜÍSTICA DELS PARLARS LLITERANS

Per il·lustrar la configuració dialectal de la Llitera, es comenten tot seguit les característiques fòniques i morfològiques¹⁰ més representatives de les varietats esmentades, distingint els trets comuns dels diferenciadors.

Al Característiques comunes

Com és natural en un continu lingüístic, les varietats locals de la Llitera posseeixen elements comuns o generals que, lògicament, són els que faciliten la intercomunicació entre els seus parlants. Es poden citar els següents:

1. Nivell fònic

1.1. Si s'examinen primer els trets exclusivament catalans, cal assenyalar, des d'una perspectiva sincrònica, el manteniment d'un sistema vocàlic tònic de set fonemes

repartits en quatre graus d'obertura: /a/, /ɛ/, /e/, /i/, /ɔ/, /o/, /u/, encara que les oposicions *ɛ/e*, *ɔ/o* són poc productives (sobretot a les zones A i B: *sèr/sé*, *dòna/dóna*). I, com en català occidental, aquest sistema es redueix a cinc unitats en posició inaccentuada: /a/, /ɛ/, /i/, /o/, /u/, tot i que hi ha imprecisió o canvi de timbre en alguns casos, com en els parlars col·loquials (cf. Payrató 1996: 88): *arrancar/arrencar*, *mesdia/misdia*, *domentxe/dumentxe*, *obrir/ubrir*.

Des d'un punt de vista diacrònic, el consonantisme aporta més elements pròpiament catalans. Pel que fa a les consonants simples, destaca la palatalització de L- inicial de paraula en /ʎ/ (vid. Coromines 1976a: 82-85): *lluna*, *llana*, *llengua*, malgrat alguns castellanismes (v. gr. *làvio*, *ladilla*, *ladrillo*). També la vocalització de les consonants llatines -B-, -V-, -F-, -D-, -C- (i del grup -TY-) en [w],¹¹ quan han quedat en posició final de paraula per l'apòcope d'una vocal: *beu*, *cllau*, *nèu*, *mòu*, *tòu*, *pèu*, *niu*, *diu*, *prèu*. S'ha d'afegir, a més, la pèrdua regular de -r final:¹² *cantar*, *anar*, *dir*, *carrèr*.

Quant als grups consonàntics, es poden comentar tres qüestions. Primer, que els grups -TIC- (> -DY-), -DIC- (> -DY-), -NIC- (> -NY-) evolucionen generalment a /tʃ/:¹³ *fetxe*, *ratxa*, *misatxe*, *mintxar*, *mortxa*. Segon, que el grup -ND- s'assimila en /n/:¹⁴ *anar*, *faena*, *espona*, *demanar*, encara que també hi ha casos, principalment a les zones A, B i C, en què es conserva el grup llatí (*vendem*, *vendeva*, *fondo*), tal vegada com a resultat castellanoaragonès. I tercer, que els grups secundaris B'R, V'R, D'R, C'R passen a [w], tot i que el nombre de casos és inferior a les zones A i B: *llaurar*, *abeurar*, *beure*, *creure*, *riure*, *còure*.

1.2. En aquest nivell lingüístic també hi ha característiques compartides per l'àmbit dialectal català i aragonès. Simultàniament, s'ha de cessar de considerar una banda, l'existència del fonema prepalatal fricatiu sord /ʃ/ (*caixa*, *aixada*, *ixada*, *baixar*, *coix*, *coixo*). D'altra, l'apitxament, és a dir, l'absència dels fonemes catalans sonors /z/, /ʒ/ i /dʒ/ (Veny, 1991: 170); per aquest motiu, els sons llatins G^{e-i}, J- inicials originen el fonema palatal sord /tʃ/ i no els sonors /ʒ/ i /dʒ/, generals en català (vid. Fort 1991: 191-192): *txelar*, *txes*, *txinèbro*, *txugar*, *txusto*, *txust*. Nogensmenys, hi ha manlleus del castellà amb la solució /x/ (*gemèlo*, *gènio*, *judia*).

Diacrònicament, a més del manteniment de la F- inicial (*farina*, *fulla*, *forno*, *fum*, *fumo*), s'observa que els grups C'L, G'L, T'L, LY donen com a resultat /ʎ/: *abella*, *agulla*, *orella*, *rella*, *ruello*, *rull*, *roll*, *viello*, *vèll*, *cagalló*, *cagallón*, *millo*, *mill*, *millor*. Amb tot, la solució castellana apareix en paraules com *ajo*, *ceja*, *hijo*, *hoja*, bàsicament a la zona A. També es comprova que el grup -CT- evoluciona a /it/: *fèito*, *fèit*, *maitino*, *maití*, *fita*, *nit*, *txitar*; hi ha, però, algun mot amb /tʃ/, sobretot a les zones A i B: *pètxo*, *trutxa*, *letxe*, *notxe*.

1.3. I com a tret específic¹⁵ dels parlars lliterans hi ha la palatalització de la consonant lateral dels grups llatins PL, BL, FL, CL, GL, compartida per totes les varietats lingüístiques de la Ribagorça i del Baix Cinca (cf. Fort 1991: 192): *plldure*, *flama*, *cllau*, *bllat*, *cinglla*. S'atesta aquí una fase mitja entre la solució conservadora del català i altres varietats aragoneses, i la innovadora del castellà.¹⁶ No s'oblidi, però,

(11) Vid. Alarcos (1983: 101-102), Rafel (1963-1968: 120), Gulsoy (1993: 147).

(12) És pràcticament general en català, excepte en valencià (Badia 1984: 242-243); també s'atesta a l'aragonès d'Ansó, on sembla ser un tret d'influència gascona (Alvar 1978: 28).

(13) Vid. Gulsoy (1993: 251-290), on analitza totes les teories relacionades amb aquest punt, tant referides al català com al francès i a l'occità, a més de les afinitats i les divergències observades entre les tres llengües.

(14) Indica Rasico (1981a: 25) que l'assimilació progressiva de -ND- en català es comprova en els documents des del segle ix, malgrat que la seva simplificació no es generalitza fins a les darreries del període preliterari.

(15) Quan es parla de trets específics, realment s'està fent referència a fenòmens que els parlars de la Llitera comparteixen –en general– amb els de la Ribagorça i del Baix Cinca, com ja s'indica en cada cas; són components, però, que no s'atesten a la resta dels dominis lingüístics català i aragonès, ni en castellà.

(16) Sobre les causes i la cronologia de la palatalització d'aquests grups per tota la Romania, vid. Ariza (1989: 78-84). A més, les grafies *pll*, *cll*, *gll*, etc., documentades en alguns texts medievals de l'Alt Aragó, tal vegada puguin significar que antigament la pronunciació palatal de la lateral va tenir una major extensió per aquesta àrea dialectal (Coromines 1972: 197; Viudas 1979b: 373).

la iodització que afecta aquest resultat, de manera que s'escolten realitzacions com [pj'ɔwre], [ki'aw], [bj'aŋka], [fj'ama], [rɛɲja].¹⁷

2. Nivell morfològic

2.1. Específicament catalanes són les formes pronominals de tercera persona *ell*, *ells* (*Lo que podia dir ell ia'l sabeva*, *Les normes no les fa ell sol*, *Ells estan orgullosos*, *Ells baixaven a Llitera*), de la mateixa manera que *vusté*, *vustés* (*Vusté e de Fraga*, *No sé si se n'acordaran vustés*). S'ha d'afegir també la substitució dels pronoms personals de datiu *li*, *lis* per *hi* (*hie*) quan van combinats amb una forma d'acusatiu: *Conta-lo-hie*, *Porta-l'hi*, *Los hi va contar*, *Los hi dic ben cllar a n'estos crios*.

Pel que fa als adjectius, s'utilitzen els demostratius *aquell*, *aquells* (*Aquell no te'l voldrà fèr*, *Aquells fan molta pena*), i els indefinits *tot* (*Tot no se pòt tindre*), *masa* (*Ny'ha masa txent*, *Això e de masa importància*).

Quant al sistema verbal, s'atesta la desinença /-m/¹⁸ per a la primera persona del plural (*posam*, *som*, *hem*, *dim*, *vendem*, *venem*), la creació de la segona persona del plural de l'imperatiu per analogia amb l'indicatiu (*cantaç*, *cantau*, *dormiç*, *dormiu*), i, a més, l'ús del pretèrit perfet perifràstic (*vas caure*, *va caier*, *vam txugar*, *vaç baixar*, *vau puïar*).

D'altra banda, s'apleguen les formes adverbials *fòra* (*Està sentat a fòra*), *ara* (*Ara no treballa coma antes*), *mai* (*No l'acabarem mai*), *encara* (*Encara fa calor*), *avui* (*Avui no sé que fèr*), *demà*¹⁹ (*Demà passaré per casa*), *així* (*Així no acabarem mai del món*), *més* (*Me pareix que ia no hi tornaré més*), *mòlt* (*E mòlt fiero de cara*), *potsèr* (*Peralta*, zona D), amb les variants *posèr* (*Açanui*, *Calassanç*; zones A i C) i *potxèr* (*Sant Esteve*, *Açanui*, *Peralta*)– (*Los txoves potsèr tenen una miqueta més d'estudis*, *Posèr tindria algo de ragó*, *Potxèr tú no l'has sentit dir*, *agon* (*Agon està la pllaça?*), *quan* (*Quan vindràs?*), *còm* (*Ell hu sap, còm hu sap tothòm*), *coma* (*Fès-lo coma millor te vaiga*). I pel que fa a les preposicions, cal esmentar *per* (*Dentra per detràs*).

2.2. Des de la perspectiva morfològica, es palesa que les solucions comunes entre el domini lingüístic català i l'aragonès són més nombroses. Així, el plural d'un mot acabat en consonant es crea amb l'addició del morf /-s/ (*txornals*, *manolls*, *ans*, *anys*, *mans*, *trens*), excepte quan el singular acaba en /-ʃ/, /-s/ o /-θ/, perquè aleshores es forma amb l'al·lomorf -os: *grisos*, *peixos*, *mesos*, *nasos*, *escobiços*.²⁰

Entre els pronoms apareixen les formes febles de datiu *li*, *lis*,²¹ i els adverbials *ĩbi* > *hi*, *hie*,²² *ĩnde* > *ne*, *n'*, *en*, *n'* (*vid.* Giralt 1995); endemés, el relatiu i interrogatiu *qui* (*Això e pa qui li agrade*, *Qui pòt vindre a la una?*) i els indefinits *res* (*No ny'ha res*), *guaire* (*No me poses guaire verdura*), *pròu* (*Ia ny'ha pròu txent*).

S'enregistren igualment els adverbis *devant* (*Estira de devant*), *millor* (*E lo millor que ny'ha*), *rai* (*Això rai!*) i la preposició *de* amb valor partitiu (*No me'n poses, de pa*).

En relació a la morfologia derivativa es poden remarcar el sufix -ada com a creador d'abstractes d'acció (*cremada*, *cagada*, *txarrada*, *txelada*, *costellada*, *cutxillada*, *culada*) i el sufix diminutiu -et²³ (*airet*, *barreta*, *boleta*, *bultet*, *cagadeta*).

(17) Això es testimonia fonamentalment en parlants de les generacions més joves, sobretot quan es mouen diàriament en àmbits castellanoparlants; és la manifestació d'un procés de debilitament que facilita l'articulació de la palatal lateral en aquesta posició.

(18) A la zona A i a Calassanç apareix la variant /-n/ en les formes *hen*, *van*: *Nusairos hen veniu de seguida*, *Nusatros van puïar quan mos van gritar*.

(19) *Demà* a la zona A: *Demà ia te l'habré fèito*; també a Juseu i Torres del Bisbe (Quintana 1993: 296).

(20) També es testimonia algun castellanisme: *meses*, *païses*, sobretot a les zones A i B.

(21) Encara que a les zones A i B també s'enregistren les castellanès *le*, *les*.

(22) Aquesta variant s'utilitza molt més a les zones A i B, perquè es tracta pròpiament d'una solució aragonesa.

(23) D'ades sobre la seva extensió en l'àmbit geogràfic aragonès es poden trobar a Enguita (1984: 234-236), amb les diferents variants documentades a l'ALEANR.

2.3. Trets morfològics no catalans són les formes adverbials *astí* (*Vès per astí*), *detràs* (*Va a detràs de tu*), *cerca* (*Està cerca de casa*), *antes* (*Antes se treballava més que ara*), *pronto* (*Si no acude pronto, marxarem*); i les preposicions *cara* (*Anirem cara la torre*), *hasta* (*Hasta el dumentxe*), *pa* (*Pa fèr una tortada*).

2.4. Pròpia de la comarca és la variant pronominal *ny'*, conseqüència de la fusió de *ne* (< ĨNDE) i *hi* (< ĨBĪ), usada davant del verb impersonal *havèr* (vid. Giralt 1995: 70-72): *No ny'ha melons*, *Va ny'haure una tronada mòlt fòrta*, *Ny'havie pòques ganes de fèr festa*. També són particulars les formes verbals *és* (2a persona) i *e* (3a persona) del present d'indicatiu de *sèr* (cf. Casanova 1986: 467).

B/ Característiques diferenciadores

A més dels trets compartits, n'hi ha d'altres que no es testimonien a tots els parlars de la comarca i que, al capdavant, són els que permeten concretar llur filiació lingüística.

1. Vocalisme

1.1. Si ens referim al vocalisme tònic, la primera qüestió que s'ha de tractar és l'evolució de les vocals llatines Ĕ i Ō tòniques (cf. mapa 3). A la zona A és gairebé general la diftongació castellanoaragonesa /ie/, /ue/ (*hierba, pierna, bueno, puente*), malgrat haver-hi alguns exemples amb les solucions catalanes /e/ i /e/ (*sèrra, ciment*), /o/ i /o/ (*pòu, espona*). A la zona B s'enregistra un nombre important de mots amb diftongació (*tierno, ruello*), però aquí no supera el de paraules que presenten els resultats catalans esmentats (*tèrra, dolent, fòrt, conto*). En canvi, a les zones C i D preval clarament el tractament català, és a dir, Ĕ > /e/ i /e/²⁴ (*tèndre, rec*), Ō > /o/ i /o/ (*pònt, tro*), tot i que hi ha algun aragonesisme (*fiero*).

També és interessant el tractament de la /a/ del llatí vulgar de les desinències verbals tòniques del present d'indicatiu (*cantam, cantaç/cantau*) i de l'imperfet de subjuntiu (*cantase, cantàs, cantàsem*), perquè conserva el seu timbre a les zones A, B i C, de la mateixa manera que en català antic, castellà i aragonès; en canvi, la zona D s'ajusta al català comú, ja que aquesta vocal es tanca en /e/ (*cantem, canteu, cantesa, canteses*).²⁵

1.2. Quant al vocalisme àton, en posició inicial absoluta la vocal /e/ persisteix a les zones A, B i C (*espantar, empacar, encargar*), mentre que a la zona D hi ha una tendència a transformar-la en /a/ (*aspantar, ampacar, ancargar*),²⁶ tret característic del dialecte occidental (Badia 1984: 160; Veny 1991: 160), que sembla més arrelat a Castellonroi i Albelda. I en aquesta mateixa posició, la vocal /o/ es manté generalment a les zones A, B i C (*ovella, obago, oliva*); a la zona D, però, diftonga en /au/ per fonètica sintàctica (*auvella, aubaga, auliva*),²⁷ com en català col·loquial.²⁸

En posició final de paraula, la /a/ dels plurals femenins i de les terminacions verbals no experimenta cap alteració a les zones A, B i C, tractament que es pot considerar

(24) Per tota la Llitera és més general el resultat obert, enfront del català comú que presenta la vocal tancada; no és, però, un comportament exclusiu de la comarca, sinó que s'estén per altres punts de l'Aragó catalanòfon i en parlarès (Sistac 1998: 62-63).

(25) Aquest canvi, segons Badia (1984: 126-127), s'ha produït pel caràcter més palatal de la /a/ catalana enfront de la castellana; Coromines (1976a: 87) afirma que es tracta d'un canvi morfològic afavorit per l'analogia.

(26) Recasens (1991: 74-75) explica aquest canvi com el resultat d'una sèrie de factors que podrien originar aquest canvi són, fonamentalment, dues: l'efecte sobre la vocal inicial absoluta per part de les vocals de les síl·labes següents, sobretot si es tracta d'una /a/ tònica; i la qualitat especialment baixa i centralitzada de /e/ àtona en posició inicial de paraula (per la inexistència de la variant neutra [ə] del català central, el català occidental modifica la /e/ inicial en /a/); sense oblidar, com a tercera possibilitat, causes fonosintàctiques.

(27) A les zones A, B i C, només es documenten *aulor*, *aulorar*, *aufegar*.

(28) Per a Recasens (1991: 138-139) la manca de prestigi de les formes amb diftong actualment explica el seu retrocés en benefici de les variants sense diftong, com succeeix en aquesta comarca entre els parlants més joves. És un tret que també coneix el gascó (Rohlfs 1977: 125).

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

castellanoaragonès:²⁹ *casas, cantas, canta, cantan*. No succeeix el mateix a la zona D, on la vocal passa a /e/ en tots els casos, seguint el comportament del català comú (cf. mapa 4): *cases, cantes, cante, canten* (vid. Badia 1984: 173; Rasico 1993: 16-17). El mateix esdevé amb les desinències verbals àtones de primera i segona persona, les quals mantenen la /a/ a les zones A, B i C (*cantàvam, cantàvaç, cantàvau*), com en castellà i aragonès; tanmateix, la zona D presenta una /e/ (*cantàvem, cantàveu*), com en català.

Si s'analitza l'apòcope de la vocal final /o/ (cf. mapa 5), es comprova en la majoria dels casos a les zones C i D (*badall, caball, còll, agost, curt, txunt*). La inestabilitat s'observa especialment a la zona B, perquè a Calassanç i Açaui el percentatge de casos amb pèrdua de la vocal no arriba al 50%, mentre que a Sant Esteve supera aquesta xifra. En canvi, la zona A es caracteritza pel manteniment de la vocal velar (*cadillo, montxuelo, infierno, fongo, forno, fumo*).

I quan la /o/ final apareix darrere un grup consonàntic acabat en lateral o vibrant, a la zona D, d'acord amb el català comú, hi ha la vocal /e/ (*amplle, mascle, rasclle, nègre, nòstre*); no gensmenys, a les zones A, B i C perdura la /o/ (*ampllo, mascllo, rascllo, nègro, nòstro*), com en castellà i aragonès.

2. Consonantisme

2.1. Des de l'òptica de la sincronia actual, cal destacar dos aspectes: d'una banda, que a les zones A, B i C existeix la unitat fonològica castellanoaragonesa /θ/ (vid. Rafel 1981: 55-65; Rasico 1981b: 7-15), la qual en es presenta a la zona D (cf. mapa 6); d'altra, que el fonema castellà /χ/, a través de diverses vies de penetració (vid. Recasens 1991: 232-233), s'ha integrat ja en el sistema fonològic de les zones A, B i C, mentre que a la zona D encara es pot considerar un element aliè.

També s'atesta el desenvolupament sistemàtic d'un so nasal [n] entre les preposicions *a, pa* i una altra paraula que comenci per /e/ o /a/ (tòniques o àtones), fenomen fonosintàctic de les modalitats lliteranes de les zones C i D: *Vèure-la a n'ella i canviar, A n'esto llòc ny'ha pares que diuen que sí, Pa n'estes còses són pròu espavilats*. Aquesta característica del català col·loquial (Payrató 1996: 89) no es testimonia a les zones A i B.

2.2. Des de la perspectiva de la fonètica històrica, com en castellà i aragonès, la consonant final /-n/ (cf. mapa 7) es manté regularment a la zona A (*ragon, teixon, mixon*), i desapareix, com en català, a les altres tres zones de la comarca (*ragó, teixó, mixó*).³⁰

És important assenyalar, així mateix, que el grup secundari T'S en posició final té diferents tractaments (cf. mapa 8). A les zones A i B sorgeix la solució aragonesa /θ/ (Alvar 1953: 198-200), tant si és l'al·lomorfe de plural (*toç, roç, gateç, boneç*), com si és el morfema verbal de segona persona de plural (*cantaç, dormiç, venívaç, anireç*). A la zona C hi ha /θ/ quan es tracta de l'al·lomorfe de plural (*gaç, toç, mòlç, pllaç*), però

(29) Sistac (1993: 73) creu que és degut a l'analogia amb les formes del singular; per a nosaltres, aquests parlars lliterans segueixen senzillament el tractament del castellà i dels parlars aragonesos.

(30) Aquest tret es documenta ja a finals del segle x (Rasico 1982: 226).

apareix el resultat català [w] (vid. Gulsoy 1993: 156-160) quan és el morfema verbal de segona persona (*cantau, dormiu, veníveu, anireu*). I a la zona D s'enregistren només resultats catalans: la conservació del grup /ts/³¹ a les formes nominals de plural (*gats, tots, plllats, bonets*) i la solució [w] per a la desinència verbal (*canteu, dormiu, anàveu, vindreu*).

3. Morfologia

3.1. Si es parla primer de l'article (cf. mapa 9), s'ha de dir que les formes *el, els* s'usen a les zones A i B, com en altres modalitats catalanes ribagorçanes (cf. Haensch 1960: 91-92; Veny 1991: 146): *El txarró s'ha trencat, Sí que l'he notau en els txoves*. A les zones C i D es troben les variants del català occidental *lo, los*:³² *Lo doctor e de Camporrèls, Los pares no podien fèr gran còsa*.

Sobre els demostratius (cf. mapa 10), a la zona A, Açaui i Calassanç hi ha les variants aragoneses *este* (*Este cotxo està plleno de pulças*), *ixe* (*El Rèi Pèdro primèro mos va dixer ixe recuerdo*) i les neutres *esto* (*Esto se diu així*), *ixo* (*Lo més antiguo que tenim al llugar e ixo*), *aquello* (*Mai s'ha sabiu si aquello èva verdat*); però a Sant Esteve i a les zones C i D s'empren les solucions *esto* (*Esto hòme se va fèr arbanyil per quènta d'ell*), *ixo* (*Ixo no sap mai lo que vòl*) i les formes neutres *açò* (*Açò m'han dit a fòra*), *això* (*En això no'n tindrà prou*), *allò* (*No lis estava molt a quènta allò de tindre un txornalèr*), totes catalanes.

En relació als possessius, les formes d'un sol posseïdor castellanoaragoneses *mio, tuio, suio* (*Ixe cotxo e mio, Este caçal-tuio és molt simpàtic, No sabe husda agor allega lo suio*), són pròpies de la zona A, Açaui i Calassanç (de manera incipient a Sant Esteve); i les catalanes *mèu, tèu, sèu* (*Lo de la caixa e mèu, Lo tèu cunyat me hu diva, Lo sèu hòme e d'Altxèrrí*) ho són de Sant Esteve i les zones C i D.

D'altra banda, a les zones C i D es localitzen els adjectius interrogatius catalans *quin* (*Sas quin dia parlen més les dònnes?*) i *quant* (*Quant pà hai de portar?*); tanmateix, els castellans *qué* (*Qué dia acabarem la faena?*) o *qual* (*Qual sirà més barato?*) i *quanto* (*Quanto txes tenim?*) a les zones A i B.

També els indefinits i els quantitius marquen diferències importants, entre les quals destaquen les següents:

a) a les zones A i B s'empren les formes castellanoaragoneses *alguno* (*Alguno te vindrà a fèr visita*), *ninguno* (*No vai trobar a ninguno*), *pòco* (*Ny'ha ben pòco pa*), *tanto* (*No'n quiero tanto, de vino*), i a les zones C i D les catalanes *algú* (*Algú hue sap tot*), *ningú* (*Ningú la vòl*), *pòc* (*Fa pòc temps d'això*), *tant* (*Tant gane, tant gaste*);

b) l'adjectiu negatiu *cap* és desconegut a la zona A, Açaui i Calassanç, i en lloc seu només s'usa *ningun* (*A la'sqüela, ia no hi va ningun crio*);

c) *tothom* tan sols s'atesta a les zones C i D (*Tothom va a la sèua martxa*), i a les zones A i B apareix el sintagma *tot lo/el món* (*To lo món s'imagina lo pior*);

(31) Segons Rafel (1963-1968: 209 n. 77), en el manteniment de *-ts* es posa de relleu la tendència conservadora de la llengua catalana, de manera que la *-S* del grup, pel seu valor morfològic, es va veure com a quelcom diferent de la dental precedent.

(32) I del català antic (Badia 1984: 318-319).

d) a la zona A, Açaui i Calassanç s'usa *atro* (*Ia vindrem un atro dia*), a Sant Esteve i la zona C el català *altro* (*Pren un altro pastelet*), i a la zona D el català *altre* (*Avui ha vingut en un altre nòvio*);

e) a la zona A, Açaui i Calassanç es troba el castellà *mismo* (*Io mismo te'l faré*), i a Sant Esteve i a les zones C i D el català *mateix* (*Va trucar ell mateix*);

f) l'aragonès *brenca* (*No vai tindre brencia gana*) només es localitza a la zona A, Açaui i Calassanç, mentre que *molla* (*No me va fèr molla mal*) solament es coneix a Sant Esteve, zones C i D.

Endemés, els numerals cardinals de la zona A són els castellans; a la zona B conviuen solucions catalanes i castellanes (v. gr. *sèt, vuit, nou, deu, onze, doce, treçe, catorçe*, etc.); i a les zones C i D s'utilitzen les catalanes (cf. mapa 11).

Pel que fa a la morfologia pronominal, les formes tòniques de primera i segona persona del plural es distribueixen de la manera següent: *nusatros, vusatros* a la zona A i Açaui (*Nusatros no tenim guaires tèrras, Vusatros vereç*); *nusaltros, vusaltros* a Sant Esteve (*Nusaltros vam allegar tarde, pero vusaltros més*); *natros, vatros* a Calassanç (*Natros saldrem ben pronto, Vatros heç patiu molta misèria*); *naltros, valtros* a les zones C i D (*Això e pa naltros, no pa valtros*), i *naltres, valtres* a la zona D (*E parènt de naltres, Valtres hau fèit una miqueta de comèdia*). I quant a les formes àtones d'acusatiu de tercera persona, a les zones A i B tenen els masculins *el, els* (*El vèigo toç els dias, Els faré el dumentxe*) i el neutre *el* (*Això, el fem per tu mare*), que coincideixen amb altres modalitats del català ribagorçà; a les zones C i D, però, s'hi testimonien les solucions masculines *lo, los* (*Lo vai trobar a Binèfar, Los compraré a Lleida*) i la neutra *hu/hue* (*Io sempre hu hai vist així, Pa io hue fan mòlt bé*), genuïnes del català occidental.

3.2. Si s'analitza ara la morfologia verbal, en primer lloc s'hauran d'assenyalar algunes qüestions sobre les formes no personals del verb. En relació a l'infinitiu (cf. mapa 12), s'han atestat per a la segona conjugació formes acabades en *-er* [-e] i *-re* (com en català), i en *-er* [-é] (com en castellà i aragonès), amb la següent distribució geolingüística: els infinitius en *-er* [-é] predominen a la zona A (*beber, comer, saber, caier*), al costat d'uns pocs en *-re* (*caure, ny'haure, tindre*), típica situació d'una modalitat lingüística aragonesa de frontera; a Açaui conviuen infinitius en *-re* (*podre, caure, vindre*) i, minoritàriament, en *-er* [-é] (*coneixer, naixer, pareixer*); a Calassanç i Sant Esteve hi ha formes en *-re* (*beure, viure, sabre*), en *-er* [-é] (*ofrecer, cerner, pllanyer*) i en *-er* [-e] (*conéixer, nàixer, convéncer, pèrder*), encara que aquests dos darrers tipus presenten un nombre inferior de casos; i a les zones C i D hi ha infinitius en *-re* (*cabre, pondre, pèdre, vòldre*) i en *-er* [-e] (*convéncer, paréixer, córrer, créixer*).

El gerundi posseeix a tota la comarca la desinència *-nt*, amb les particularitats següents quant a la vocal temàtica: a les zones A, B i C hi ha els acabaments *-ant* (1a conjugació: *baixant*), *-ent* (2a conjugació: *sabent*), *-int* (3a conjugació: *dormint*); en

canvi, a la zona 3 s'usen *-ant* (1a conjugació; *puiant*), *-ent* (2a i 3a conjugacions: *vinguent*, *visquent*, *sentiguent*).

I el participi adopta aquestes desinències (cf. mapa 13): a la zona A i Açañui, els formants castellanoaragonesos *-au* (*acàbau*), *-iu* (*dormiu*); a Calassanç, els aragonesos *-au* (*puiau*), *-eu* (*sabeu*), *-iu* (*partiu*);³³ a Sant Esteve, els catalans *-at* (*mirat*), *-it* (*sentit*);³⁴ i a les zones C i D, els catalans *-at* (*llavat*), *-ut* (*perdut*), *-it* (*parit*).

3.3. Si s'examinen ja les formes personals, s'adverteix que la primera i segona persones del plural del present d'indicatiu dels verbs de la segona conjugació tenen a la zona D una consonant velar analògica (*beguem*, *caiguem*, *vengueu*, *vulgueu*),³⁵ que no apareix a les zones A, B i C (*bebem*, *beuem*, *caem*, *caim*, *cauem*, *vendeç*, *veneü*, *voleç*, *voleu*).

Tots els verbs de la tercera conjugació de la zona D posseeixen l'infix incoatiu *-isc-*, propi del català ribagorçà (Veny 1991: 147): *dormisco*, *dormisca*, *sentisco*, *sentisca*; a les zones A, B i C, tanmateix, no es conserven pràcticament formes incoatives, excepte algun cas a Sant Esteve, Peralta i Gavasa que gairebé no s'empra (*patisco*, *partisco*).

Com en aragonès i pallarès (vid. Alvar 1953: 230-232; Sistac 1998: 68-69), l'imperfet d'indicatiu regular de les zones A, B i C conté el morf temporal /-b-/ a totes les conjugacions (*cantava*, *perdeva*, *sentiva*); a la zona D, però, només la primera ofereix aquest morf sistemàticament (*puiaua*), ja que les altres dues alternen les desinències *-iva*, *-ia* (*plloïve*, *tenia*, *sentiva*, *dormia*); i a Estopanyà també s'atesta la /-b-/ a totes les conjugacions, malgrat haver-hi alternança *-iva/-ia* a la tercera.

Sobre l'imperfet de subjuntiu, el morf *-e-* del pretèrit d'indicatiu. El verb *sèr* presenta a les zones A, B i C la solució analògica *èva*, característica d'algunes modalitats ribagorçanes (cf. ALEANR: mapes 1668, 1669); a la zona D s'utilitza el català *èra*. En relació al verb *fèr*, s'enregistra el resultat aragonès *fèva* a les zones A, B i C, com en pallarès (Coromines 1976b: 62); a la zona D s'empra el català *fia*. I en el cas del verb *havèr*, les formes aragoneses *hèva*, *haveva* apareixen a les zones A, B i C, mentre que la solució catalana *havia* s'usa a la zona D.

Sobre l'imperfet de subjuntiu, cal dir que les terminacions aragoneses *-ase/-às* (1a conjugació: *cantase*, *cantàs*), *-ese/-és* (2a conjugació: *bebese*, *beués*), *-ise/-ís* (3a conjugació: *partise*, *partís*) es troben a les zones A, B i C. Nogensmenys, a la zona D totes les conjugacions tenen la terminació catalana *-esa* (*cantesa*, *venguesa*, *fesa*).

3.4. També entre els adverbis hi ha algunes diferències. Així, les formes catalanes *ací* (*Ací no hem sentit res*), *dinç* (*Dèu d'estar per adinç*), *damunt* (*Dixa-hu a damunt del banc*), *devall* (*No pases per devall d'ixa escalera*), *sempre* (*Sempre estaria picant alguna cosa*), *allavònc* (*Allavònc se va fèr arbanyil*), *sovent* (*Me'n vai sovent al llòc de la txicarrona*), *ahir* (*Va venir ahir*), només s'atesten a les zones C i D, mentre que a les altres hi corresponen les solucions castellanoaragoneses *encima* (*Dixa-lo encima de la mesa*), *siempre* (*Siempre fa lo que no ha de fèr*), *alaveç* (zona A: *Alaveç no ny'haveva tantas facilidaç*), *alavegada* (zona B: *Alavegada tenívam que apanyar-mu-las coma*

(33) També a Bisaurri, Renanué i Benasc (Haensch 1960: 117).

(34) Aquesta situació coincideix amb el Rosselló (Badia 1984: 365).

(35) Veny (1991: 147) indica que és un tret definidor del català ribagorçà.

podévam), *debaix* (zona A: *Va pasar per debaix*), *ditxós* (zona B: *L'haurem de sacar de ditxós*), *a menudo* (*He d'anar molt a menudo a l'hospital*), *aier* (*Aier vai trobar a tu txermano*).

Quant a les preposicions, a Sant Esteve i a les zones C i D s'empra *a* amb valor locatiu (*Està a casa*) i *en* amb sentit de companyia (*Ha venut en l'amo*), com en català; les formes castellanes corresponents *en* (*Està en un tuçal molt alto*) i *con* (*Ha venut con su primo*) apareixen a la zona A, Açaui i Calassanç. Així mateix, la preposició aragonesa *enta* (*Van tirar enta la torre*) és pròpia de les zones A, B i C, i la catalana *cap a* (*Vès cap a casa*) de Sant Esteve i de les zones C i D. També s'ha localitzat la solució aragonesa *segundes* (*Se podrà fèr segundes la txent que vinga*) a les zones A, B i C, mentre que a la zona D perviu la variant catalana *segons* (*Segons quins dies no val la pena eixir de casa*). Finalment, la preposició castellanoaragonesa *sin* (*Treballa sin ganas*) s'usa a les zones A i B, i la catalana *sense* (*Sense pacència no hu faràs*) a les zones C i D.

3.5. Sobre la morfologia derivativa, es pot mencionar la vitalitat del sufix *-dèra* a les zones A i B (*amaitinadèra*, *cepilladèra*, *criticadèra*, *txarradèra*, *txugadèra*), enfront de *-dora* a les zones C i D (*amaitinadora*, *cepilladora*, *criticadora*, *txarradora*, *txugadora*); cal matisar, però, que a la zona C hi ha més ocurrences de *-dèra* que a la zona D.

Es comprova també que a la zona A i Açaui hi ha el sufix *-èro* (*farrèro*, *barbèro*, *campanèro*), enfront de la variant apocopada *-èr* de Sant Esteve, Calassanç i les zones C i D (*farrèr*, *barbèr*, *campanèr*).

Per acabar, a la zona A s'ha documentat el sufix *-iço* en substantius derivats de verbs que expressen la veu dels animals o altres sons no articulats (*nyauliço*, *txifliço*),³⁶ mentre a les altres zones es testimonia el sufix *-it* (*nyaulit*, *txiulit*, *siulit*).

CONSIDERACIONS FINALS

La descripció fònica i morfològica presentada en aquestes pàgines demostra la importància i la riquesa dialectal d'una comarca que s'ubica en el sector més occidental de l'àmbit catalanoparlant i en l'extrem meridional d'un feix d'isoglosses encreuades, del qual ja s'ha parlat a la *Introducció*. La Llitera és, doncs, la continuació i la fi del panorama dialectal que es palesa a la Ribagorça.

S'adverteix que entre els parlars locals de la comarca, malgrat aparèixer-hi un conjunt de trets comuns –fonamentalment catalans–, hi ha una diversitat geolingüística que permet distingir les quatre zones esmentades al començament d'aquest treball, les quals es poden agrupar en dues àrees dialectals: la castellanoaragonesa, formada tan sols per la varietat d'Alins, i la catalana nord-occidental, constituïda pels parlars de les zones B, C i D (amb una clara variació diatòpica entre totes tres).

(36) També als parlars aragonesos de la Baixa Ribagorça occidental (Arenal 1994: 298).

Però les divergències també es manifesten quan s'analitza llur vitalitat. En termes generals, és segur que els parlars de les zones C i D són emprats habitualment per tots els grups d'edat, excepte algun cas de castellanització originat per raons de tipus divers (per exemple, la procedència dels pares o dels avis, l'àmbit de treball, etc.). No es pot dir el mateix de la zona B, perquè entre els parlants de menys de 35 anys hi ha un percentatge ben alt d'individus que exclusivament usa el castellà com a llengua de comunicació (però entén perfectament el català local, és a dir, són *parlants passius*). I molt poc es pot dir sobre la zona A: tot i que els cinc únics habitants que queden al poble utilitzen la varietat local, la seva avançada edat fa pensar en una desaparició ben propera.

Naturalment, la perduració de les varietats dialectals lliteranes –deixant ara de banda el cas de la zona A– depèn sobretot del seu prestigi, el qual, si en algun temps es va veure amenaçat (*vid.* Giralt en premsa), avui sembla assegurat perquè aquestes varietats es consideren un signe d'identificació, tal vegada el més important de tots els que poden posseir els lliterans. En relació amb això, una de les qüestions que planteja fortes discussions entre els mateixos parlants és el nom de les varietats locals (*vid.* Martín Zorraquino *et al.* 1995: 50-51) i, en conseqüència, llur filiació lingüística, especialment pel que fa a les varietats de transició.

La denominació majoritària és *txapurreat* o *txapurreau*, la que s'ha donat tradicionalment (*cf.* ALEANR: mapa 5), desproveïda de la càrrega despectiva que pot tenir el seu significat.³⁷ Hi ha parlants, però, que consideren que aquesta terminologia és molt pejorativa, perquè fa referència al caràcter híbrid o barrejat dels seus parlars («una meççlla», «una barrea», «un barreat», segons ells), que es pot relacionar fàcilment amb la idea de «parlar malament» o «parlar bast». Per aquest motiu adopten altres nomenclatures, i és aquí on es poden veure discrepàncies entre les tres zones. Així, a les zones B i C a penes s'escolta el nom de *lliterà* o *literano*, mentre que a la zona D s'accepta prou bé, sobretot entre els parlants de mitjana edat. Això demostra que a les zones B i C no existeix una consciència lingüística comuna amb la zona D: la gent reconeix que hi ha afinitats entre unes localitats i altres, però que les diferències també són importants i que, per tant, no es parla igual; d'aquesta manera, el *lliterà* o *literano* no té una entitat pròpia per als parlants de les zones B i C. En canvi, a la zona D succeeix exactament el contrari: gairebé un 20% dels parlants opta per aquesta denominació, la qual cosa revela un panorama ben diferent, és a dir, aquí els parlants són conscients de les coincidències que hi ha entre les seves varietats i això els permet utilitzar un terme que destaquï aquesta unitat lingüística, recolzada a més per la unitat administrativa. No obstant això, també és cert que, quan a la zona D es parla de *lliterà*, es fa referència només a les poblacions que integren aquesta zona, ja que troben que les zones B i C estan molt més distanciades des del punt de vista lingüístic.

També hi ha denominacions de caràcter més localista, com *açanuiense*, *santistevense*, *peraltí*, *tamarità*, *albeldà*, *lo de Calassanç*, poc usades a les zones C i D (especialment entre parlants de més de 45 anys), però amb força vitalitat a la zona B: segons les nostres

(37) Segons el *DIEC* (s.v.), *xampurrar* o *xampurrejar* significa 'parlar enxampurat', o sia 'parlar molt imperfectament una llengua barrejant-hi mots, expressions, etc, d'una altra'.

dades, l'empra el 25% dels parlants amb més de 65 anys, el 35% dels que tenen entre 35 i 65 anys, i el 55% dels que tenen menys de 35 anys. Amb els termes localistes sembla que es vol ressaltar que una determinada varietat dialectal identifica una comunitat lingüística concreta enfront de les altres.³⁸ En àmbits dialectals pròxims, com el de la Baixa Ribagorça occidental, l'ús d'aquests noms palesa també l'escàs ús comunicatiu (Arnal 1998a: 46); a la Llitera, però, no ocorre així, perquè permet la comunicació sense problemes amb bona part del domini catalanòfon, de manera que no resta ineficaç fora del cercle lingüístic format pels pobles veïns.

I pel que fa al qualificatiu de *català*, l'actitud més generalitzada de la gent és evitar aquesta denominació, tot i que es declaren les semblances que hi ha amb les varietats dialectals catalanes (sobretot amb el lleidatà i el valencià). Es rebutja el terme *català* i es prefereix dir que són modalitats lingüístiques amb un caràcter propi i autònom (cf. Martín Zorraquino *et al.* 1995: 51; Quintana 1987: 155-156). Tanmateix, a la zona D respon *català* bona part dels parlants de menys de 35 anys i un nombre prou significatiu dels que tenen entre 35 i 65 anys. Aquestes dades són el reflex d'un canvi d'actituds envers el reconeixement de la catalanitat lingüística del ribagorçà de la Llitera, amb totes les seves variants. No hi ha dubte que això és el fruit d'una bona informació de la qual, malauradament, no gaudeixen tots els lliterans, sobretot a les zones de transició. Admetre que es parla una varietat del *català* no vol dir que es vulgui deixar d'ésser aragonès, ni de bon tros; només s'accepta una realitat ben demostrada científicament, la qual contribueix –i força– a l'enriquiment cultural de la Comunitat Autònoma d'Aragó.

JAVIER GIRALT LATORRE
Universitat de Saragossa

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

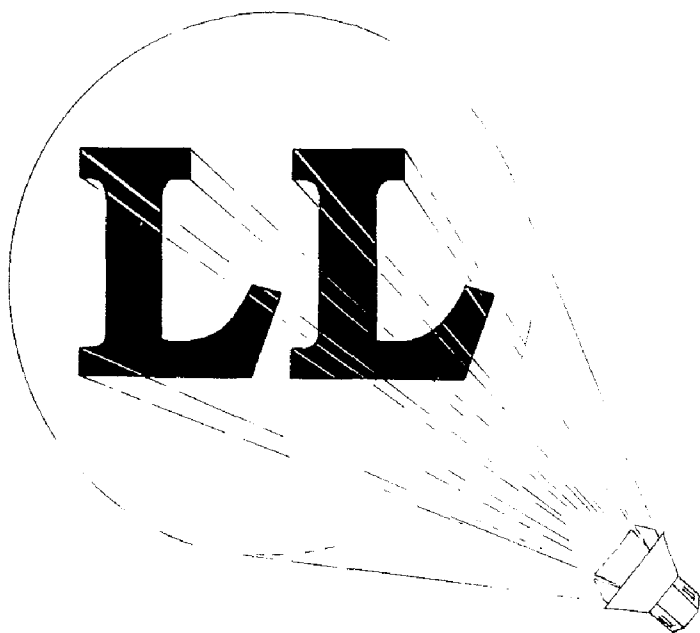
- ALARCOS, E. (1983) *Estudios de lingüística catalana*, Barcelona, Ed. Ariel.
- ALEANR: M. ALVAR, amb la col·laboració de T. BUESA, A. LLORENTE, i E. ALVAR, *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja*, 12 vols., Madrid, CSIC-IFC, 1979-1983.
- ALVAR, M. (1953) *El dialecto aragonés*, Madrid, Ed. Gredos.
- (1976) *La frontera catalano-aragonesa*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico.
- (1978) «Repertorio ansontano. Encuestas de 1950», *Archivo de Filología Aragonesa*, 22-23, pàgs. 21-48.
- ARIZA, M. (1989) *Manual de fonología histórica del español*, Madrid, Ed. Síntesis.
- ARNAL, M. L. (1994) «Hablas bajoarribagorzananas», dins Enguita, J. M. ed., *III Curso sobre Lengua y Literatura en Aragón (Siglos XVIII-XX)* (Zaragoza, 1992), Zaragoza, Institución Fernando el Católico, pàgs. 287-310.

(38) Alvar (1976: 72 n. 11) indica que aquestes denominacions reflecteixen l'existència d'una consciència geogràfica que oculta la veritable realitat lingüística.

- (1998) *El habla de la baja Ribagorza Occidental. Aspectos fónicos y gramaticales*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico.
- BADIA, A. M. (1984) *Gramàtica històrica catalana*, València, Ed. Tres i Quatre, 2ª ed. en català.
- CARPI, J. (1981) *El dialecto de Tamarite de Litera*, Tamarite de Litera.
- CASANOVA, E. (1986) «Evolució de la segona persona del singular del present d'indicatiu del verb *ser* en català», dins Veny, J. i Pujals, J. M. eds., *Actes del Setè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Tarragona-Salou, 1985), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 467-493.
- CASTRO, J. M. (1955) «Un texto ribagorzano moderno», *Miscelánea filológica dedicada a Mons. Antoni Griera. I*, Barcelona, CSIC, pàgs. 177-188.
- COROMINAS, J. (1972) «Dos grandes fuentes de estudio del aragonés arcaico», *Tópica Hespérica. I*, Madrid, Ed. Gredos, pàgs. 186-226.
- COROMINES, J. (1970) «Els noms dels municipis de la Catalunya aragonesa», *Estudis de Toponímia Catalana. II*, Barcelona, Ed. Barcino, pàgs. 43-141.
- (1976a) *Entre dos llenguatges. I*, Barcelona, Curial.
- (1976b) *Entre dos llenguatges. II*, Barcelona, Curial.
- DECat: J. COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 9 vols., Barcelona, Curial Edicions-La Caixa, 1980-1991.
- DCECH: J. COROMINAS i J. A. PASCUAL, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, 6 vols., Madrid, Gredos, 1980-1991.
- DCVB: A. M. ALCOVER i F. de B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vols., Palma de Mallorca, 1968-1969, 2a ed.
- DIEC: Institut d'Estudis Catalans, *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana-Edicions 62, 1995.
- ENGUITA, J. M. (1984) «Notas sobre los diminutivos en el espacio geográfico aragonés», *Archivo de Filología Aragonesa*, 34-35, pàgs. 229-250.
- ESPLUGA, J. L. & CAPDEVILA, A. (1995) *Franja, frontera i llengua. Conflictes d'identitat als pobles d'Aragó que parlen català*, Lleida, Pagès Editors.
- FORT, M. R. (1991) «Hablas orientales», dins Enguita, J. M. ed., *I Curso de Geografía Lingüística de Aragón (1988)*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, pàgs. 185-199.
- FRAGO, J. A. (1978) «El problema de las asimilaciones iberorrománicas del tipo -mb- > -m- a la luz de nuevos datos dialectológicos sobre el área navarro-aragonesa», *Via Domitia*, 20-21, pàgs. 47-73.
- GIRALT, J. (1995) «Valors i funcions d'IBI i INDE als parlars lliterans», *Alazet*, 7, pàgs. 57-74.
- (1997) «La transición lingüística catalano-aragonesa en su extremo meridional: la línea Estopiñán, Gabasa, Calasanz, Alins», dins Arnal, M. L. i Giralt, J. eds., *Actas*

- del Primer Encuentro «Villa de Benasque» sobre Lenguas y Culturas Pirenaicas, Zaragoza, Diputación General de Aragón, pàgs. 371-392.
- (1998) *Aspectos gramaticales de las hablas de La Litera (Huesca)*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico.
- (en premsa) «Diglosia funcional y actitudes lingüísticas en La Litera (Huesca)», *Actas del I Simposio Internacional sobre o Bilingüismo: Comunidades e Individuos Bilingües* (Vigo, 21-25 de octubre de 1997), Vigo, Universidade de Vigo.
- GRIERA, A. (1914) *La frontera catalano-aragonesa. Estudi geogràfic-lingüístic*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- GULSOY, J. (1993) *Estudis de gramàtica històrica*, València/Barcelona, Institut de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- GUZMÁN, E. (1997) «El canvi lingüístic a l'Alta Ribagorça (Estudi dels grups consonant+L a l'Alta Ribagorça aragonesa)», dins Arnal, M. L. i Giralt, J. eds., *Actas del Primer Encuentro «Villa de Benasque» sobre Lenguas y Culturas Pirenaicas*, Zaragoza, Diputación General de Aragón, pàgs. 393-415.
- HAENSCH, G. (1960) *Las hablas de la Alta Ribagorza*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico.
- MARTÍN ZORRAQUINO, M. A., FORT CAÑELLAS, M. R., ARNAL PURROY, M. L. & GIRALT LATORRE, J. (1995) *Estudio sociolingüístico de la Franja Oriental de Aragón*, Zaragoza, Departamento de Lingüística General e Hispánica.
- MENÉNDEZ PIDAL, R. (1916) «Reseña a *La frontera catalano-aragonesa* de A. Grier», *Revista de Filología Española*, III, pàgs. 73-88.
- MORET, H. (1998) *Indagacions sobre llengua i literatura catalanes a l'Aragó*, Calaceit, Associació Cultural del Matarranya-Institut d'Estudis del Baix Cinca.
- PAYRATÓ, L.I. (1996) *Català col·loquial. Aspectes de l'ús corrent de la llengua catalana*, València, Universitat de València.
- QUINTANA, A. (1993) «Encara més capcirs: els parlars orientals de Sarró (Baixa Ribagorça Occidental)», dins Massot, J. coord., *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes. XXVII. Miscel·lània Jordi Carbonell. 6*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 271-308.
- RAFEL, J. (1963-1968) «La U catalana d'origen consonàntic», *Estudis Romànics (Estudis de Lingüística i Filologia Catalanes dedicats a la memòria de Pompeu Fabra, en el centenari de la seva naixença)*, 12, pàgs. 179-211.
- (1981) *La lengua catalana fronteriza en el Bajo Aragón meridional. Estudio fonológico*, Barcelona, Universidad de Barcelona.
- RASICO, P. D. (1981a) «El desenvolupament dels fonemes \hat{Z} i \hat{S} en el català preliterari: Qüestions de fonologia històrica, cronologia i geografia lingüística», dins Massot, J. coord., *Estudis de Llengua i Literatura catalanes, II. Homenatge a Josep M. de Casacuberta. 2*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 5-24.
- (1981b) «El tractament català dels grups de nasal o líquida més oclusiva, a la llum de la documentació medieval: precisions fonològiques», dins Massot, J. coord.,

- Estudis de Llengua i Literatura catalanes, III. Miscel·lània Pere Bohigas. 1*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 9-25.
- (1982) *Estudis sobre la fonologia del català preliterari*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1993) «Dues qüestions de fonologia diacrònica catalana», *Estudis i documents de lingüística històrica catalana*, Barcelona, Curial, pàgs. 9-19.
- RECASENS, D. (1991) *Fonètica descriptiva del català*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- ROHLFS, G. (1977) *Le gascon. Études de philologie pyrénéenne*, Berhefte zur ZRPh, Tübingen-Pau, Max Niemeger Verlag, 3a ed.
- SANCHIS GUARNER, M. (1992) *Aproximació a la història de la llengua catalana. Creixença i esplendor*, Barcelona, Ed. Salvat, 2a ed.
- SAROIHANDY, J. (1908) «El català del pirineu, a la ralla d'Aragó», *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, Barcelona, pàgs. 331-334.
- SISTAC, R. (1993) *El ribagorçà a l'Alta Llitera. Els parlars de la vall de la Sosa de Peralta*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- (1998) *El català d'Àneu. Reflexions a l'entorn dels dialectes contemporanis*, Esterri d'Àneu, Consell Cultural de les Valls d'Àneu.
- VENY, J. (1991) *Els parlars catalans*, Palma de Mallorca, Ed. Moll, 9a ed.
- VIUDAS, A. (1979a) «Descripción fonológica del habla de La Litera», *Archivum*, 29-30, pàgs. 423-457.
- (1979b) «Sobre la evolución de *pl-* a *pll-* y *cl-* a *cll-* en aragonés antiguo», *Anuario de Estudios Filológicos*, 2, pàgs. 355-375.

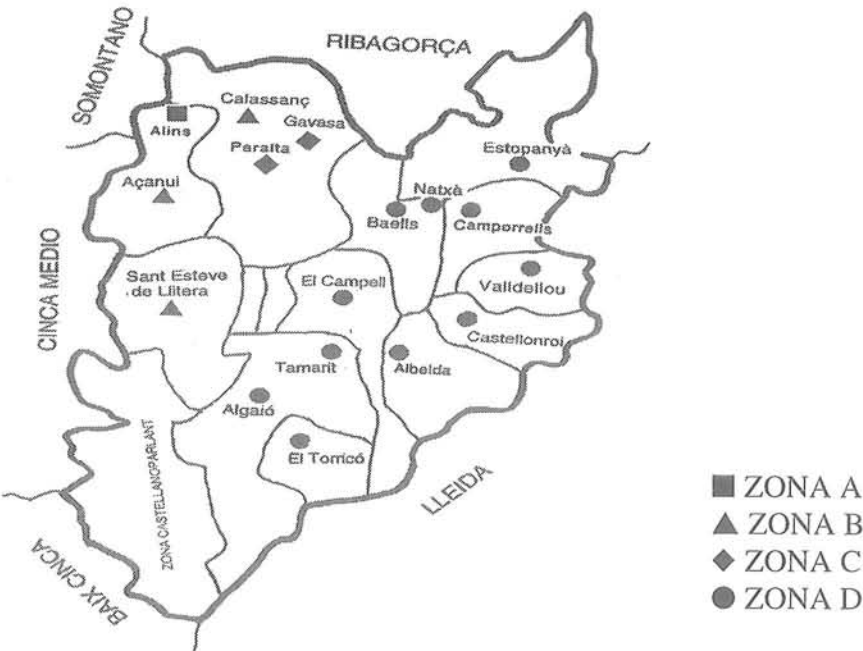

ANNEX 1: MAPES

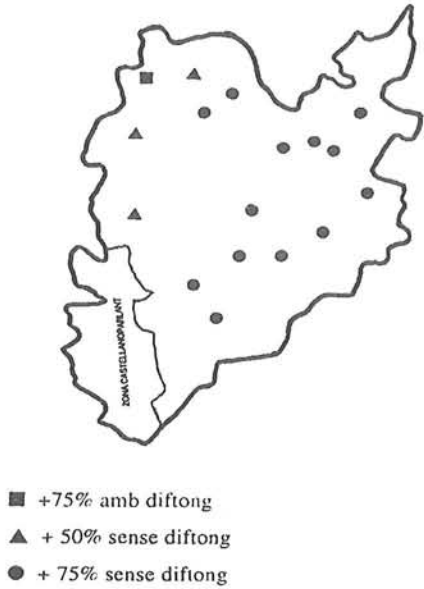
Mapa 1: Província d'Osca

1. Ribagorça; 2. La Llitera; 3. Baix Cinca

Mapa 3: Diftongació de Ė, Ő

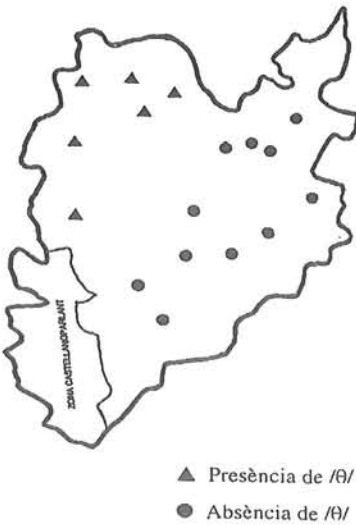
Mapa 4: Evolució de -AS, -ANT

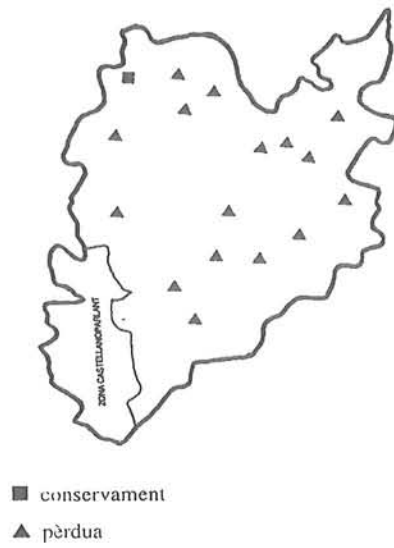
Mapa 5: Apòcope de l-/ol

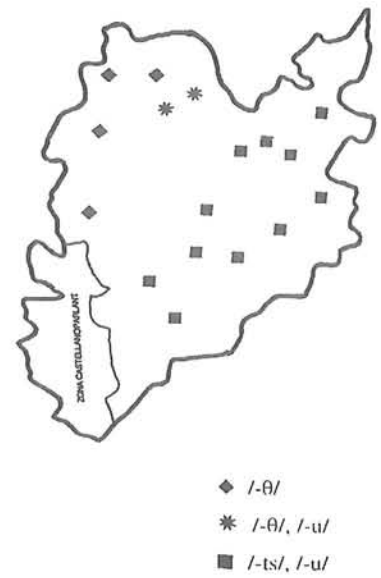
Mapa 6: Fonema /θ/

Mapa 7: Tractament de /-n/

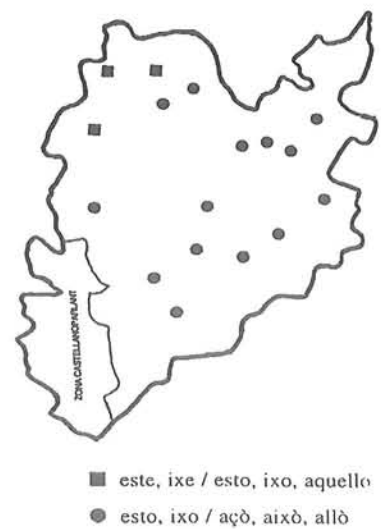
Mapa 8: Evolució de -TS

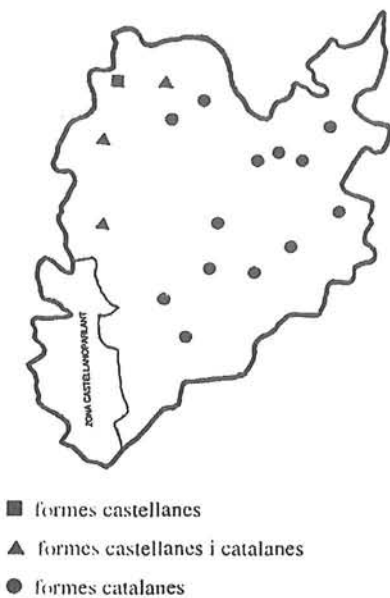
Mapa 9: Article determinat

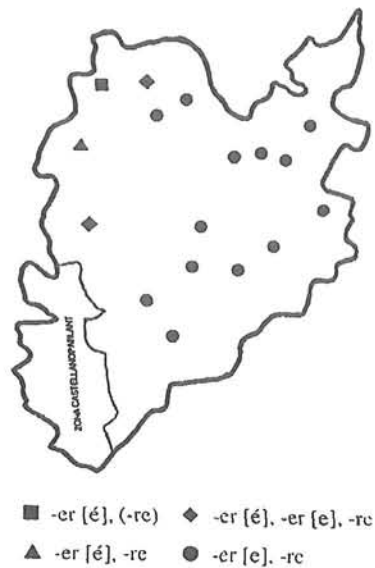
Mapa 10: Demonstratius

Mapa 11: Numerals cardinals

Mapa 12: Infinitius

Mapa 13: Participis

ANNEX II: ETNOTEXTOS³⁹

AÇANUI

Ny'havia dos matadors i es tocinos es pillavan con un gantxo i es degollavan i les sacavan sangre, i con ixa sangre fèvam morcilla. I después, l'esquartiricavan, guardàvam els lomos pa partir-los pa adobar-los, la costilla, tamè la posàvam a part, la partívam i la posàvam en adobo, es magros... I las carnes las triàvam, pues... la més fina pa llonganizas finas, la més basta pues... ia fèvam atras un pòco més bastas pa gastar-las més pronto. I de la cabeça, de las menudencias ixas se fèva butifarra. Tamè se fèvan bulls: con la grasa que sacavan més mala, porque la manteca... unas pieças que sacavan, pues ixo el guardàvam en pòc pa manteca fina; la molévam, después la sulsívam i con els txintarroos que quedavan d'ixo, apanyàvam els bulls, digam, i una pòca més de manteca, un pòco més de sebo al millor dels intestinos, hie posàvam pa, hie posàvam ixa manteca, açucre, canèla i fèvam els bulls; ny'havia que hi posavan algun güevo, ixo depende, cada uno... A las morcillas al millor s'hi posava armellas, i tamè fevan morcilleta, morcilleta que divan; d'ixo no en vai fèr mai, pero en fèvan: èva con pa i güevo, i grasa, molto güevo i armella i tot ixo, i un poquet de dolço tamè. Èva morcilla bllanca, pero nusátros no en vam fèr mai. I a la nègra hi posàvam açucre i el pa con ixo, armellas i grasa. Si estavan ben apanyadas de grasa i èvan dolcetas, èvan molt buenas.

magros: 'Pernil'. Els derivats del ll. MACRU > cat. *magre*, cast. *magro*, es van utilitzar com a sinònims de 'prim'; después, es va generalitzar l'aplicació del vocable a la carn sense greix, que avui predomina (DCECH III, 764). Al parlar d'Açanui (i a d'altres de la comarca lliterana) s'usa amb el significat de 'pernil', per extensió del seu sentit original.

menudencias: 'Menuts, entranyes d'un animal mort'. Paraula atestada ja el 1492 en català (DECat V, 595b), encara que no apareix recollida al DIEC; es tracta d'un dialectalisme conegut en català occidental, valencià i mallorquí (DCVB VII, 362).

bulls: 'Producte de la matança del porc', que s'elabora segons explica l'informant. Com es pot comprovar, aquest producte no té massa a veure amb el *bull* català 'botifarra bullida feta del budell ample, farcida principalment de carn magra', molt general en el català occidental pirinenc (DCVB II, 730); però l'origen de la paraula ha de ser el mateix, del ll. BOTULUS, amb influències de la família de *bullir* (o *bulldre*, segons el parlar d'Açanui), ja que el *bull* s'ha de bullir per coure'l (DECat II, 317a).

txintarroos: Variant local del mot valencià i ribagorçà *xitxarroos* 'llardons'; procedeix del castellà *chicharrón* (DECat IX, 562).

açucre: Variant del mot català *sucré*, però amb l'afegiment de la vocal inicial *a-* (< àr. *al-*) i amb articulació interdental sorda. La forma *azucre* es testimonia a l'asturià (DCECH I, 437).

armellas: Variant del català *ametlla*, del ll. AMYGDALA > AMIGDULA > AMIDDULA (DECat I, 278), on es pot observar que el grup secundari -D'L- s'ha resolt en /k/ i no en el so palatal geminat del català comú (Badia 1984: 231). Pel que fa a la -r-, es pot pensar en l'article àrab *al-* per influx dels mots que el posseeixen, com en castellà, amb una dissimilació posterior entre les laterals. Aquesta forma s'atesta també a Benavarri i Fraga (DCVB I, 870). Cf. *armenlla* a Calassanç.

morcilletas: Diminutiu de *morcilla*, utilitzat per a la designació d'un embotit semblant a aquell però sense sang, segons explica el mateix informant.

CALASSANÇ

Se matava el tocino i mos posàvam uns devantals blancos. Pillàvam la sang, retxirant-la, retxirant-la pa que no se quajase. A la vegada hie posàvam pa, que fèvam coma sopas, pa fèr coquetas nègras i morcillas. Después el rostivan, el rostiva el matador i el llavavan bèn llavat. I a la vegada el partivan i triavan las carnes: las finas a un puesto, i la basta, que èva un poquet més

(39) S'inclou, a continuació de cada text, l'explicació de les paraules que, des d'una perspectiva dialectal, poden resultar més interessants. Si algun mot ja s'ha comentat en un dels textos precedents, no es repeteix la informació que s'hagi donat.

grasa, a l'atro. I a la vegada fèvam llonganiças finas i llonganiças bastas, que encar èvan més bònas las bastas, que ny'havia un pòco més de grasa. I del solomillo i tot ixo tan bueno, fèvam txoriço. I después fèvam del morro, las orellas, uns troseç del pernil de la'spanlla, una punteta tamè el fèvam buldre, la freixura, tot ixo fèvam butifarras, buenísimas!, mòlt bònas. De la llengua i del rinyó, ne fèvam un embutit que li divan txoricet de..., hi posàvam un poquet de carne magra a dintre, el rinyonet, que l'ubrívam, i después la llengua, i fèvam a la vegada... le posàvam aquella tèla que salleva allí... coma de grasa, que salleva a dintre, que èva coma la'nsúndia; l'embolicàvam con aquello i a dintre hie posàvam sal i espècias, que quiere dir pimienta, i a la vegada el bullívam mòlto rato; i después que n'èva de bueno!, un embotit buenísimo! Dívam el txoricet de la llengua. I después fèvam coquetas, tamè nègras; pero ara ia casi las nègras, casi s'han perduu. I fèvam coquetas blancas. Te voi a dir coma las fèva io ara: armenlla molida, güego, açucre i el pa, i a la vegada el fèvam duro con farina, i anís en grano tamè li posava, i anís de l'atro, a granèl.

coquetas: 'Producte de la matança del porc', que s'elabora segons explica l'informant al final del text: és el mateix que el bull d'Açanui (cf. *supra*).

salleva: Imperfet d'indicatiu de l'infinitiu analògic *salldre* 'sortir', variant del català antic i dialectal *sàller* < SALIRE; modernament es mantenen derivats d'aquest verb en ribagorçà i en rossellonès (DECat VII, 626-627).

la'nsúndia: 'Ensunya, greix de qualsevol animal'. És possible que *ensúndia* sigui el resultat de l'encreuament del mot castellà *enjundia*, del qual manté el grup *-nd-*, i el català *ensunya*, del qual conserva la consonant *-s-*, tots dos derivats del llatí AXUNGIA (DECat IX, 601 i ss.).

quiere: Present d'indicatiu del verb *querir* 'voler', infinitiu conegut pel català antic (DCVB IX, 45-46) i usat avui en alguns parlars aragonesos.

SANT ESTEVE DE LLITERA

Se fèva en dalla i en segadèra. Dispués, ny'havia un engavellador i un piador, i uno que donava gavellas tamè. Dispués se piava i se ropllegava las cargas a montxòias, en sis i en nòu. Dispués, quan s'anava a trillar, se carreava en un carro o a carga en las çamugas. Dispués se descargava a l'èra, se fèva la trillada i se trillava. S'espartxivan es faixos i dispués se deslligavan, i a la vegada, a estendre la trillada. Se trillava en el trillo o en el diaplle. El trillo s'engantxava a las bèstias, dòs bèstias, i tamè en una. Una llevava el ruello i dòs el trillo. I anar donant vueltas, pendre i dixer, pendre i dixer. Lo menos se teniva que donar tres vueltas, tres txiradas lo menos, u quatre. I a misdia dixavan la trillada i tenivas que escobar l'èra, se rodava l'èra i a la tocada de la una, a tornar a engantxar a trillar. Dispués a ropllegar-la i a ventar en forca, una de tres denç, dispués ia anava la de quatre i de sis. Dispués, quan s'hèva sacat la palla, se ropllegava altra vegada i se forqueava, uno forqueava, l'altro trespalava. Dispués se crivava i se posava en sacs, i a cargar-mus al coll, a cargar a la bèstia o coma fose.

segadèra: Variant dialectal del català *segadora*, característica del ribagorçà (DECat VII, 734). S'ha de destacar el canvi de sufix en la formació d'aquest mot, ja que, enfront del català *-dora*, s'afegeix l'aragonès *-dera*.

piar: 'Lligar', variant del català general *pitjar* amb fonètica dialectal i amb un sentit una mica esbiaixat, que tira més aviat cap al castellà, malgrat que aquesta accepció es documenta en català antic (DECat VI, 564). És paraula característica del ribagorçà. D'ella deriva el substantiu *piador* 'encarregat de lligar els feixos'.

ropllegava: Variant ribagorçana del català *replegar* 'arreplegar', amb labialització de la vocal pretònica per la /p/ següent (DECat VI, 607b; DCVB IX, 570).

cargas: 'Conjunt de sis feixos'.

- montxòias*: 'Conjunt de més de nou feixos'. El català comú *monjoia* té el significat de 'petit munt de trepadella, de fajol, etc., segats' com a segona accepció (DIEC, s.v.); amb el sentit de 'munt de garbes' s'atesta al Baix Empordà (DECat V, 778a).
- gamugas*: 'Samugues, dispositiu de fusta, compost de dues barres amb trevessers, que serveix per transportar productes agrícoles, lligant-lo amb fortes cordes al bast d'un animal' (DECat VII, 650). Aquest mot del català occidental (cf. DCVB IX, 719) canvia a Sant Esteve de Llitera la /s/ inicial per /θ/, seguint una tendència general de l'aragonès (Alvar 1953: 170-171).
- trillada*: 'Batuda, estesa de garbes que es posa a l'era; també acció de trillar, i el conjunt de cereals batuts'. És un derivat del verb *trillar*, característic d'alguns parlars catalans d'Aragó (DCVB X, 525).
- faixos*: Variant aragonesa del català *feix*, que té la seva prolongació en el català ribagorçà *faix* (DECat III, 928b; DCVB V, 700).
- diaplle*: Enfront del *trillo*, el *diaplle* és un altre tipus de trill que consisteix en una taula que porta encastades una sèrie de làmines de ferro tallants en lloc de les pedres (DCVB IV, 396). Segons el nostre informant, es tracta d'una versió més moderna que el *trillo de pedrenyas*. En aquest cas, hom ha aplicat el calificatiu de *diable* a un instrument agrícola, segurament per la seva violència i la seva efectivitat a l'hora de trencar i tallar la palla. Fonèticament, cal destacar l'ensordiment de la consonant bilabial sonora per una intensificació de l'articulació.
- ruello*: 'Corró, cilindre pesant de pedra o de ferro que, fent-lo rodar sobre quelcom, serveix per a aplanar-ho, compactar-ho, aixafar-ho, etc.'. Forma aragonesa, enfront del català dialectal *roll* o *rull* (DECat VII, 383a).
- escobar*: 'Escombrar'. Forma antiga del català (DECat III, 531), que es conserva dialectalment sobretot per influx del castellà.
- engantxar*: Aquí té el significat de 'començar una feina'.
- trespalava*: Variant del català comú *traspalar*: 'passar amb la pala (gra, terra, etc.), d'un lloc a un altre'.
- crivava*: 'Garbellar, passar pel garbell'. Derivat del substantiu *criva* (l. CRIBRA), utilitzat a les àrees valenciana i ribagorçana (DECat IV, 360a; DCVB II, 766).

PERALTA DE LA SAL

Io vai anar a Huesca en lo *padre* Monfort, que estava de retor aquí, i'l iaio Frantxona, perque algunas vegadas el *hermano*, antes de llevar-me io del llit ia puïava a trucar a casa: «Venga! ia te pòc llevar, que m'ha dit lo retor que baixes, que hem d'anar a Huesca». «I qué he de fèr io a Huesca?». Au!, tirava cap allà baix. Ni hèva demanat audència pal governador, ni res del món; pero el iaio Frantxona, cinc u sis fàrias al bolsó, i la bolsa dels carambèlos pa las secretàrias que ny'hèva allí. Arribàvam allí a l'això, i a davant, ia no demanàvam permís ni res. I anàvam a demanar, coma te dim, cosas pal llòc, i això. Pues, si vas a n'algú per astí, diu: «Oh! perque lis conveniva a n'ells». Aquí lo que ham de mirar és que estiga bè'l llòc, convinga a n'ells o no convinga; pero el benefici e pa naltros. Quan vam anar a demanar pa las aguas, ia hu sap esto, tenívam que anar a buscar l'aigua allà a un barranc, a pagar una pèrra per cànter; tenívam que anar a buscar l'aigua a un barranc, en los argadèlles i ls cànters, en la mula. Bueno; vam demanar aigua pal llòc. «Oi! que si açò, oi! que si allò; a bòn preu mos costarà, ia lis podem dona(r) l' llòc». Pues si se pagava una pèrra, com aquell que diu, pues mos vam trobar l'aigua al llòc. Lis conveniva a n'ells; pero, qui se n'usufructa d'això? Lo teléfono, igual. Apanya(r) ls carrers, pues enterament igual. Mira que ny'hèva txent allavònc, que encar ny'ha mòlç ara.

bolsó: 'Butxaca'. Aquesta adaptació del castellà *bolsón* ha assolit el significat concret que s'enregistra en el text; és una paraula característica també del català de Benavarri (DCVB II, 563).

carambèlos: S'atesta aquí un fenomen de caràcter vulgar, pel qual la consonant -m- origina el grup -mb-; és freqüent al castellà d'Aragó i reflecteix el procés fonètic natural contrari al que afavoreix les assimilacions del tipus MB > m (Frago 1978: 67-69). A la Llitera, avui és una solució que està limitada als parlants de més de 60 anys. També s'ha proposat l'influx del mot *carámbano* (DCECH I, 851).

pèrra: 'Moneda de coure amb un valor de deu cèntims de pesseta'. És un castellanisme, que procedeix del mot *perro* 'gos'; per extensió del seu significat pejoratiu, ha designat una moneda de molt poc valor (cf. DCECH IV, 499a).

argadèlles: 'Arguenells, cistells fets de malla ampla de castanyer reforçats en la part superior per un bastidor de fusta, els quals es posen en nombre de dos a cada costat de l'animal de càrrega'. Derivat del ll. *ARGANUM, amb influència en el radical del b. ll. ERGATA; s'utilitza a les àrees occidentals del català (*DECat* I, 386; *DCVB* I, 849).

EL TORRICÓ

Quan crivàvem lo bllat o l'òrdi, a la part de l'aire, la palla o pols que ny'hagués, o bròsa, caïve en contra de l'aire, i allevòns ny'havie un que balive pa saca(r)'n més. Sacàvem la palla sense ventar, per demunt; pero'l radèr camí, si quedave mitxa èra después de sacar la palla, aquella ia no la'scobàvem, perque s'hi havia de tornar a tirar la garba; però la part aquella que hi havien de tornar a pasar, s'havie d'escobar. Les grapes se ficaven a part; i quan s'acabave de trillar, se fie una rollada, perque quedave lo bllat vestit; allevòns se fie una rollada de tot lo trillat, de tot lo que sobrave. Oh!, ère la trillada més bona que fiem, lo dia la rollada, perque, claro, la fiem grasa perque quedés més net, per no pèdre tant temps, hi anave molt gra, allí a les grapes. I'l radèr dia, pues la rollada que's dive, perque s'empleave, pues qué te diré io, lo menos quatre hòres lo roll en les mules, i anant-la retxirant, perque tot aquell vestit, se despullave. Ixa ère la rollada. Un any va ixir cinquanta quartères de les grapes; ia te dic, ère la millona, ère'l dia que fiem la lifara.

balive: 'Balejar, separar amb l'escombra residus de palla, d'espiga, gra sense espellofar, que cauen amb el gra en destriar-lo de la palla'. La forma d'imperfet d'indicatiu del text remet a l'infinitiu *balir*, enfront del català comú *balejar*.

camí: 'Vegada, una volta'. Amb aquest significat és comú a moltes comarques occidentals i tarragonines (especialment, la zona de l'Ebre), i es deixa sentir bastant fins a la Ribagorça (*DECat* II, 453b).

grapes: 'Grapissos, pallot amb gra'. Cfr. *DECat* IV, 619.

rollada: 'Feina desenvolupada amb el roll o corró, que consisteix a passar aquest instrument per damunt dels grapissos amb la finalitat de destriar millor el gra de la palla'.

vestir: 'Blat amb pellofa'.

roll: 'Corró'. També s'utilitza a la Ribagorça, a la Conca de Tremp i al Pla d'Urgell (*DCVB* IX, 5454).

millona: Forma col·loquial femenina de l'adjectiu *millor*.

lifara: 'Alifara, berenada, esp. la servida a l'era el darrer dia de batre, en què prenen part tots els batedors'. També s'utilitza amb el sentit general de 'convidada de menjar o beure per celebrar alguna cosa' (cf. *DCVB* I, 511).